

Rózsa György

Országos szakirodalmi információellátás — akadémiai információellátás

---

Fluctuat nec mergitur

E közlemény időszerűségét Párizs jelmondata idézi a magyarországi információellátásról, mely jelenleg valóban még csak „hullámszik, de nem süllyed el”. De ha a jelenlegi tendencia folytatódik, akkor néhány éven belül rátévedhetünk a fejlődő országokban tapasztalható útra: lesznek ugyan az információellátásban ki nem használt „high tech” kapacitások, viszont alig lesz könyv és folyóirat. Ez persze így túlzás, nem is akar riogatás lenni, de a kormányzati tényezőknek érdemes és sürgős a következő adatokat végiggondolni.

Magyarországon az utóbbi néhány esztendőben a könyvtárak pénzügyi ellátása a nominális szinten tartás jegyében történik. Ez azonban átlagosan évi 20–25 %-os infláció, a külföldi könyvek és folyóiratok mintegy 15 %-os áremelkedése és a forint hozzávetőleg évi 8 %-os devalválásának körülményei közepette megy végbe. Az *infláció* és a *forintleértékelés* következtében a *működési költségek* (posta, energia, kötésetti és fotóanyagok stb.) *növekedése* immár *követhetetlen*. Mindez — a vázolt tendencia tartós volta esetén — veszélyezteti az oktatást, mindenekelőtt az idegennyelvű szakirodalom-igényes felsőoktatást, a kutatást és fejlesztést, járulékosan pedig a magasan kvalifikált értelmiség közérzetét. Ha pedig a kreatív értelmiség és szakember-gárda, ez az állandó jellegű valódi „gazdasági húzóágazat”, információs ön-embargó alá kerül, akkor a szakirodalmi ellátás kérdése nem egyszerűsíthető le valamiféle kulturális-tudományos finanszírozási, adott esetben könyvtári pénzügyi hiányra, hanem a gazdaságpolitikai probléma szerves része.

Világszerte így is kezelik. Jellemző, hogy a magyarországi információellátási helyzet felmérésére az NSZK szövetségi *gazdasági minisztériuma* adott megbízást.¹ Van-e ilyesmire hazai példa? Biztató, hogy a kormány Tudománypolitikai Bizottsága kezdeményezte a szakirodalmi információs rendszer kialakítását, és el is készült ennek előzetes rendszerterve.² Ennek kiindulópontja, hogy az információellátás politikája *kormányzati feladat, szelektív fejlesztés* alkalmazandó a legfejlettebb *kommunikációs technológia* alkalmazásával, érdekeken alapuló kooperáció, és a nemzetközi integráció érdekében a nemzeti információs integráció kialakítása. Más szóval a gazdaság-, a művelődés- és a tudománypolitika nem egy, de nem is három. Alighanem a politikacsínálás művészetének egyike a három faktor ha-

tékony kombinálása. Azokban az országokban, ahol jól mennek a dolgok, ezt összefoglalóan az életminőséggel jelölik, amelynél nemcsak az egy főre eső nemzeti jövedelmet, hanem az iskolázottságot és más nem közvetlen gazdasági mutatót is figyelembe vesznek. Így jár el az ENSZ is életminőség-elemző listájánál, melyben Magyarország az összetett ismérvek szerint a 28. helyet foglalja el (a régióból előtte csak Csehország helyezkedik el 26-ként, a listavezetők pedig Japán, Kanada, Norvégia, Svájc...).³ Az index-átlag az egy főre eső GDP, a várható életkor, az oktatás (hány évet járnak iskolába) és az analfabétizmus adataiból tevődik össze.

Az előrerukkolás egyik fő feltétele az *ismeretgazdagság* mennyisége és minősége, az átfogó ismerettermelési ciklus, *Machlup* megfogalmazásában a „*tudásipar*” színvonal.⁴ Ennek pedig egyik leglényegesebb eleme az oktatás-képzés mellett az információ. A „*tudásipar*” öt szektora egyébként: oktatás, K és F, kommunikáció, információs eszközök előállító ipar, információs szolgáltatás. Itt most nem fejtem ki részletesen azokat a megfontolásokat, miszerint az információ egyfelől *termék*, másfelől *tevékenység*, valamint, hogy megkülönböztethető a nemzeti identitást, az általános művelődést, ismeretterjesztést erősítő társadalmi szolgáltatás jellegű információ az áru jellegűtől.

Milyen klientúrája van Magyarországon a szakirodalmi információnak? KSH (kerekített) adatok szerint a 25 éves és idősebb népességből befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezik a lakosság 10 %-a (1990-es népszámlálási adat), a teljes népességen belül felsőfokú végzettséggel 720 ezer fő, míg 1992-ben felsőfokú oktatási intézetbe 120 ezren jártak.

Hogy néz ki ezzel szemben az ezt a klientúrát (könyvtári használókat) alapvetően ellátó könyvtárhálózat?

Az MKM Könyvtári Osztály (kerekített) adatai szerint az országban 117 tudományos és szakkönyvtár működik, ezek összállománya 32 250 000 könyvtári egység, állományfejlesztési keretük 800 millió forint, olvasóik száma 260 ezer, a kölcsönzött dokumentumok száma 1 850 000, a helyben használt egységeké 8 millió, összesen mintegy 10 millió dokumentum. Ha el is tekintünk az adatok bizonytalanságától (például a helyben használt egységek mérésének vagy becslésének eltérő módszereitől), nyilvánvaló, hogy 10 millió tudományos és szakkönyvben és folyóiratállományban foglalt ismeretet (jórészt a nemzetközi szakirodalomból) semmilyen más intézményrendszer nem képes még megközelítőleg sem szolgáltatni.⁵ Ennek nincs alternatívája, és bármily összehasonlításban ez az egyik *legolcsóbb és leghatékonyabb* és legidőtállóbb szellemi befektetés. Az oktatás-képzés mellett ez a könyvtári-információs hálózat a *szellemi infrastruktúra* alapvető és legszélesebb része. Természetesen ebbe beletartozik a hagyományos szakirodalmi források mellett a tudományos és szakkönyvtárak egy részében ma már rutinszerűen használható CD-ROM-lemez, az on-line hozzáférés külföldi adatbázisokhoz, kiépülőben az egymás gépi adatbázisait összekapcsoló kommunikációs rendszer és számos más ismeretközvetítő módszer és technika.

Adódik a következtetés: amennyiben a könyvtári-információs szakirodalom-ellátásban az ismert tények (infláció, forintdevalválás, külföldi árak, működési költségek) okozta negatív tendencia tovább folytatódik, a kormányzatnak és az

illetékes tudományos-kulturális fórumoknak számolnunk kell a felsőoktatás, a K és F tevékenység degradálódásával.

Irreverzibilis folyamatról van-e szó? Nem. Legalábbis még nem, de a baj már nyakunkon. Más megközelítésben: az állam *már* csökkentti érdeklődését a tudomány és kultúra iránt, a feltételezett piacgazdaság *még* nem alkalmas a hiány pótlására, érzéketlen az információ iránt, mecénás (citoyen) jellegű gazdag polgárság pedig nincs. A helyzetkép és a kérdések felvázolása mellett mégis milyen kibontakozási lehetőségek vannak?

1. Racionálisabb gazdálkodás azzal, ami van. Ennek előfeltétele, hogy a könyvtári-információ pénzügyi és szakmai ellátása ne minősüljön ágazati, hanem *tárcaközi feladatnak*. Nem új hatóság kell, hanem egy olyan szakmai szerv, pl. *Országos Könyvtári és Információs Tanács*, amelyben részt vesznek a legközvetlenebbül érdekelt főhatóságok szakmai-könyvtári képviselői. Ez a tanács a már meglévő információs intézmények munkatársaiból toborzott néhány fős titkársággal (ügyvitel, döntéselőkészítés) működne és véleményezné a valóban érdemi ügyeket (finanszírozás módja, közös projektek, könyvtári egyesülések, nemzetközi támogatások és pályázatok elbírálása és hasznosítása stb.). Javaslatokat tenne a kormányzati és társadalmi szerveknek (MTA, kamarák) a nemzetközi kapcsolatokra, központi szolgáltatásokra stb. vonatkozóan. Egy ilyen testület a szakmai irányítás *professzionizmusát* és a szakterület munkájának *demokratizmusát* egyaránt szolgálja.

2. A PM kezelésében szakirodalmi információs *központi alapot* célszerű létrehozni kiemelt, országos, adott esetben nemzetközi jelentőségű projektek finanszírozására, amelyeket egyetlen fenntartó nem tud vállalni (pl. tároló és kölcsönző könyvtár létesítése).

3. Megfontolandó a PM kezelésében tartalék képzése nemzeti jelentőségű könyvtárak költségvetési kiegészítésére (egyedi nagyértékű dokumentumok beszerzésére, sok évtizede járó, az országban unikális folyóiratok, sorozatok előfizetésére stb.). Ennek alternatívája lehetne a nemzeti jelentőségű — és a külföldi szakirodalom beszerzésében elsősorban érdekelt egyéb jelentős könyvtárak — költségvetésének valamelyik *kemény valutához* (pl. svájci frank) történő *indexelése*, oly módon, hogy a nemzeti valuta devalválódása esetén a külföldi beszerzés forint előirányzata ne veszítsen állandóan értékéből, az árfolyam-különbözet kompenzálódjék (ilyen rendszer működik például a jeruzsálemi nemzeti könyvtárban).

4. Megvizsgálni a szakmai és gazdasági szempontok messzemenő figyelembevételével az ágazati könyvtári-információs intézmények *társulási* lehetőségét, továbbá egyes felsőoktatási és regionális intézmények *közös működtetését* (pl. vidéken létrehozott vagy létrehozandó főiskoláknak városi vagy megyei könyvtárral történő kombinálását, ilyenek külföldön már sikerrel működnek, pl. a frankfurti városi és egyetemi könyvtár).

5. A szakember-szükséglet alapos felmérése után hozzá kellene kezdeni az interdiszciplináris jellegű és kar-közi („library school”-szerű) *könyvtáros-információs felsőoktatás reformjához*.

A felsorolt javaslatok összességükben az összefüggéseikben — de csak ily módon — valószínűleg alig haladnák meg a jelenlegi ráfordításokat. Mivel a javaslatok túlnyomórészt pénzügyi jellegűek a csökkenő dotáció miatt, hadd idézzem a Pál utcai fiúkból a törökmézes embert, aki arra a panaszra, hogy kisebb az adag, klasszikus tömörséggel így válaszolt: „hát most drágább, hát most kevesebb”, de idézem Janót is, a tót faraktár-csószt, aki a tulajdonviszonyokat már akkor így jellemezte: „akié a grund, az csináltatja a házat”. A szakirodalmi információs rendszert a felsőoktatás-kutatás és a könyvtár-információs szakma közös grundján kell felépíteni.

Az akadémiai információellátásra nagyban-egészben vonatkoznak az országos szakirodalmi információellátásról mondottak, de vannak természetesen sajátos jegyek is. Ezek közül néhányat tézisszerűen.

Az akadémiai információellátást az Akadémiai Könyvtár (AK) az MTA kutató-intézeti könyvtárakkal és az ágazatonként érdekelt tudományos könyvtárakkal *együttműködésben* biztosítja.

A két év híján 170 éves Akadémiai Könyvtár a magyar tudomány egyetemességének könyvtára, hagyományosan nemzeti jellegű intézmény, amely az OSZK-val és az Egyetemi Könyvtárral közösen tölti be azt a funkciót, amit egy nemzeti és általános tudományos könyvtár általában egymaga betölt (ennek történeti okai vannak). Ebből következik az Akadémia rendszerében betöltött megkülönböztetett helye. Kétmilliós állományával, különgyűjteményeivel, levéltárával, szakirodalmi informatikai szolgáltatásával, nemzetközi cserekapcsolataival, alkotó műhely jellegével, 10 ezer beiratkozott olvasójával egyik meghatározója az országos információellátásnak, az egyetemi szféra, a tudományos minősítettek, az MTA intézeti és egyéb tudományos kutatók munkájának. Az intézeti könyvtárakat igényeik és saját lehetőségei szerint módszertani támogatásban részesíti, ezen belül fokozatosan kiemelten tervezi kezelni a könyvtárgépesítési együttműködést az integrált ALEPH könyvtárgépesítési rendszer alapján.

Az MTA intézeteinek speciális igényű mindennapos szakirodalmi ellátásáról az intézeti könyvtárak hivatottak gondoskodni. Együttműködnek az AK-val és a szakterületük szerinti könyvtárakkal. A korábbi elnöki és főtűtkári hálózati rendeletek részletes szabályozása helyett (amelyekkel a hálózat jogilag is megteremtődött) az AK-val történő önkéntes együttműködésük lép. Az elkövetkező időkben a *könyvtárgépesítés* kiemelt feladat, ennek megvalósításában igényeik szerint támaszkodnak az AK-ban működő rendszerre és annak tapasztalatára. Az intézeti könyvtárak összállománya meghaladja az 1 millió 700 ezer egységet. *Hálózatként* az intézeti könyvtárak egyik legjelentősebb bázisát alkotják az országos információellátásnak, egyes területeken pedig alapkönyvtári szerepet látnak el (pl. Csillagászati Intézet).

Az AK szakirodalmi beszerzések súlyát nem annyira a mennyiség, mint inkább a *minőség* határozza meg, jórésztük unikális, ezért pénzügyi okokból történő kiesésük az országos információellátást sújtja. Ez jórészt vonatkozik az intézeti beszerzésekre is. Az AK gyűjtése elsősorban „*horizontális*”, a világ szakirodalmi terméséből igyekszik beszerezni az új és fontosnak minősíthető és összefoglaló műveket, míg az intézeti könyvtáraké „*vertikális*” jellegű, a folyó kutatásokhoz

gyűjtenek szakirodalmat a lehető mélységig. A kétféle gyűjtés nem a vagy-vagy, hanem az is-is. Gyűjtőkörileg az AK általános tudományos és szakkönyvtárként működik: kiemelten és hagyományosan a nyelv- és irodalomtudomány, orientalisztika, „academica”, kutatáspolitikai, okortudomány, tudománytörténet, interdiszciplináris művek, a természettudományokból alapkönyvek (természettudományi alapkönyvtár hiányában); folyóiratállománya pedig a kiadványcsere folytán a 19. századtól kezdve erős a természettudományokban. Az intézeti gyűjtemények az intézet profilja szerint szerveződnek. Egy adatsorral érzékeltetve a beszerzés helyzetét az intézetekben: 1985—92 között a társadalomtudományi intézetekben a *beszerzési költség* 30 %-kal, a természettudományiaknál 65 %-kal növekedett, míg a *volumen* 37 %-kal, illetőleg 25 %-kal csökkent. Mutatis mutandis az AK vonatkozásában sem jobb a helyzet, sőt.

Az akadémiai törvényt követő MTA Alapszabály rögzíti az AK helyzetét az akadémiai rendszerben és ezt követően az MTA Könyvtári Bizottsága (1865—) iránymutatásával készül el a Szervezeti és Működési Szabályzata. Ez azonban már egy új fejlődési szakasz jelzője.

JEGYZETEK:

- ¹ *Stoek Wolfgang*: Ungarns Informationswirtschaft. Untersuchung im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft. München. 1994. Ifo Institut für Wirtschaftsforschung. (Info Studien zur Ostforschung 15.) 115. Die ungarische Fachinformation. Informationspolitik... ABI-Technik 1994. 2. sz. 101—116. Azért a magyar közgazdasági és információs szakma is lerakott néhány „obulust”, ld. Tanulmányok az információgazdaságról. II. Szerk. Nagy F., Szabó I. OMIKK—KSH. 1989. 215.
- ² Előzetes rendszerterv Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer megvalósítására. Soksz. Készült a Min. Eln. Hiv. Tud.pol. Biz. Titkársága megbízásából. TPB Szakirodalmi Információpolitikai Munkabizottság. 1994 március-május.
Mádi Ferencnek, a TPB elnökének leveléből „Biztosan meghatározó alapja lesz az e téren szükséges kormányzati és intézményi szintű cselekvési programoknak” (1994. június 8.)
- ³ United Nations Development Programme. Human Development Report. Oxford. Univ. Press. 1992.
- ⁴ *Machlup*: Knowledge: its creation, distribution and economic significance. Vol. 1. Knowledge and knowledge production. Princeton Univ. Press. 1980.
- ⁵ Szakirodalmi információ alatt értendő primer és szekunder szakirodalom információhordozótól függetlenül.